

Transatlantické partnerstvo a dogma o všeobecnej prospešnosti neustáleho rastu medzinárodných obchodných výmen

RNDr. Igor Šarmír, PhD. SPPK a EHSV

„Severoamerická dohoda o voľnom obchode vytvorí pracovné príležitosti s dobrými platmi vo všetkých troch krajinách, pretože otvorený trh stimuluje rast a vytvára nové produkty za konkurenčné ceny“. Toto sú slová amerického prezidenta George W. Busha staršieho, ktoré vyslovil 7. októbra 1992 pri príležitosti podpisu spomenutej dohody (NAFTA – North America Free Trade Agreement) najvyššími predstaviteľmi Kanady, USA a Mexika. Mexický prezident Carlos Salinas de Gortari mu prítakal nasledovne: „... dohoda umožní výrobcom dosiahnuť výrazné úspory tým, že budú profitovať z komparatívnych výhod každej z našich troch ekonomík. Podporí ekonomický rast Mexika a bude mať za následok zvýšenie produktivity a lepšie mzdy pre pracujúcich“.

Pozornému čitateľovi sa oprávnene môže zdať, že tvrdenia, ktoré zazneli pred viac ako dvadsiatimi rokmi, počúva v súčasnej dobe v trochu inej súvislosti. A nemýli sa, pretože protagonisti dohody o Transatlantickom partnerstve v oblasti obchodu a investícií sľubujú, že po nadobudnutí jej účinnosti a následnému zvýšeniu obchodných výmen a nárastu investícií vznikne množstvo nových pracovných príležitostí a výrazne sa zvýši prosperita obyvateľov USA a EÚ. Rozdiel je ale v tom, že dohoda EÚ – USA ešte ani zďaleka nie je uzatvorená a preto nie je možno zhodnotiť jej skutočný dopad zatiaľ čo Severoamerická dohoda o voľnom obchode už svoje „ovocie“ priniesla. Sú tieto skúsenosti nádejou alebo skôr výstrahou? Základné fakty ^[1] sú nasledovné:

Mexiko bolo začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia veľkou rozvojovou krajinou s množstvom problémov, v ktorej ekonomike hralo významnú úlohu poľnohospodárstvo. Išlo predovšetkým o veľké množstvo malých roľníkov (asi 8 a pol milióna), ktorí obrábali svoje políčka na zabezpečenie obživy svojej rodine a prebytky predávali. Základnou plodinou Mexika bola a je kukurica, ktorá z tohto regiónu i pochádza. Mexická vláda tento systém podporovala garantovaním cien pre výrobcov, prístupom k rozumným úverom a podporou spotrebných cien. Väčšina obyvateľstva si vďaka tomu síce nežila v blahobyte, ale ani nehladovala. Po nadobudnutí účinnosti Severoamerickej dohody o voľnom obchode sa celý systém zrútil. Myšlienkou bolo pochovať zastaraný agrárny systém moderným agrobiznisom a zamestnať voľné pracovné sily z vidieka v priemysle. V dôsledku obrovských asymetrií dohody o „voľnom“ obchode (Mexiko muselo zrušiť alebo výrazne znížiť svoju colnú ochranu, ale poľnohospodárska výroba USA zostala silno dotovaná!) a z dôvodu, že krajina ostala vystavená na milosť a nemilosť gigantickým žralokom agrobiznisu (Monstanto, Cargil...) sa nakoniec realizoval pre krajinu čierny scenár, ktorý ostáva nočnou morou bez akejkoľvek nádeje na zlepšenie: dohoda prakticky zlikvidovala mexických malých roľníkov. Mexiko stratilo svoju potravinovú bezpečnosť, ktorej úroveň je dnes menej ako 50% (podobne ako na Slovensku, ktoré svojho času tak isto muselo otvoriť svoj trh pre často nekalú zahraničnú konkurenciu) a viac ako 19 miliónov jeho obyvateľov dnes hladuje. Medzi rokmi 1997 a 2005 sa radikálne zvýšil export amerických agrárnych komodít do Mexika: bravčového mäsa o 707%,

hovädzieho mäsa o 278%, kurčiat o 263%, kukurice o 413%, pšenice o 599% a ryže o 524%. Lacné dotované dovozy zničili domácu výrobu, hoci neskôr, keď už krajina stratila sebestačnosť, dochádza k obrovským cenovým fluktuáciám a náhle a dramatické zvýšenia cien základných potravín viedli k obrovským nepokojom v roku 2008 i v roku 2011. V dôsledku dohody sa Mexiko stalo krajinou, ktorá dováža potraviny a vyváža Mexičanov. Nádeje ohľadom zamestnania uvoľnených pracovných síl z poľnohospodárstva v priemysle sa totiž nenaplnili s výnimkou smutne známych *maquiladoras*, špeciálnych montážnych výrobných zón pozdĺž hranice s USA, kde panujú v podstate otrokárске pracovné podmienky. Pre množstvo Mexičanov, ktorí stratili možnosť užiť seba a svoje rodiny na vidieku ostali iba dve reálne možnosti: nelegálna emigrácia do USA alebo obchodovanie s drogami.

Odhaduje sa, že od nadobudnutia účinnosti Severoamerickej dohody o voľnom obchode, sa počet mexických emigrantov zdesaťnásobil a dnes žije v USA približne 10 miliónov Mexičanov. Nachádzali podradné zamestnania za výrazne horších platobných a iných podmienok ako Američania, ale v porovnaní so situáciou v ich rodnej krajine to bolo i tak veľmi atraktívne, pretože to umožňovalo nielen sa užiť, ale i poselať domov peniaze pre ich rodiny. Výška týchto príspevkov (*remesas*), dosiahla v roku 2008 25 miliárd dolárov, čo predstavovalo druhý najväčší zdroj bohatstva krajiny pod naftu. V dôsledku finančnej a ekonomickej krízy sa ale i táto manna výrazne znížila a z dôvodu ťažkostí nájsť v USA zamestnanie sa i počet emigrantov znížil na polovicu. Toto je ale iba suché ekonomické hodnotenie. O sociálnych dôsledkoch v podobe často trvalo rozdelených rodín sa ani nehovorí (do USA odchádzajú najmä muži schopní pracovať).

Z dôvodu boomu pašovania drog do USA sa z Mexika stal v podstate mafiánsky štát podobný Kosovu, v ktorom drogové kartely vedú medzi sebou otvorenú vojnu, ktorá si vyžiadala medzi rokmi 2006 - 2014, viac ako 80 000 mŕtvych a 23 000 zmiznutých.^[2] V priemere teda viac ako 10 000 obetí ročne čo je viac ako v toľko medializovanej vojne na východnej Ukrajine, ktorej množstvo obetí za rok sa odhaduje asi na 6000.

Víťazmi ale nie sú ani americkí pracujúci pre ktorých sú nelegálni imigranti z Mexika nositeľmi sociálneho dumpingu, pretože nepriamo vyvíjajú tlak na plošné zhoršovanie pracovných podmienok.

Konečná bilancia teda skôr pripomína dôsledky ťažkej vojenskej porážky ako dopad blahodarného pôsobenia vzájomne výhodnej zmluvy o voľnom obchode a táto skutočnosť rozhodne nedáva dôvod k prílišnému optimizmu ani v prípade Transatlantickej dohody. Je síce pravda, že mexické skúsenosti nemožno slepo extrapolovať do kontextu budúcich vzťahov medzi USA a EÚ, ktorých ekonomická sila je predsa len omnoho porovnateľnejšia a v mnohých ohľadoch sú vyrovnanými partnermi, ale základné poučenie je jednoznačné: hlavnými, ak nie jedinými víťazmi sú veľké nadnárodné korporácie a ich akcionári a ostatní sú viac-menej obeť, pričom najviac citlivý sektor je poľnohospodárstvo.

Tendencia posledných desaťročí liberalizovať medzinárodný obchod a uzatvárať, najmä po zablokovaní rokovanií WTO, multilaterálne a bilaterálne dohody o voľnom obchode, je založená nielen na uznaní nespochybniteľného pozitívneho významu obchodu ako takého, ale i na axiómoch hlavnej politicko-ekonomickej ideológie posledných zhruba 35 rokov, ktoré idú ešte podstatne ďalej: permanentný a ničím neobmedzovaný rast medzinárodných obchodných výmen je prezentovaný ako nanajvýš želateľný trend, ktorý má blahodarný dopad na všetkých obyvateľov príslušných krajín. Uvedené býva pravidelne tvrdené s takou istotou, naliehavosťou a skalopevným presvedčením, že to nepripúšťa žiadnu pochybnosť a preto sa dá považovať za akýsi článok viery dnešnej "ekonomickej teórie hlavného prúdu".

Je skutočnosťou, že o významnej úlohe obchodu pri zvyšovaní prosperity spoločnosti sa naozaj

nedá pochybovať a história to plne potvrdzuje: národom, ktoré sa vo väčšej miere venovali obchodu sa zväčša viedlo dobre, pričom táto prosperita bola, ak to máme vyjadriť modernou terminológiou, "udržateľná", zatiaľ čo spoločnosti, ktoré boli viac zamerané na koristníctvo a drancovanie (inými slovami získavanie bohatstva aktmi lúpežnej agresie) mohli síce krátkodobo zbohatnúť, ale dlhodobo boli odsúdené na úpadok. Stačí porovnať Atény a Spartu v antickom Grécku, kde Sparta mala síce vždy silnú armádu, ale jej ekonomické aktivity vrátane obchodovania boli na žalostnej úrovni a preto jej obyvateľstvo, na rozdiel od Atén, materiálne (i duchovne) živorilo. Podobne je možné porovnať čisto koristnícky charakter španielskeho kolonializmu a krátkodobosť existencie "španielskej slávy" na jednej strane s omnoho sofistikovanejším kolonializmom Anglicka alebo Holandska postavenom na obchode s kolóniami, síce nespravodlivom, ale predsa len obchode, na strane druhej. Príkladov je veľa.

Trochu iné je to s tézou, že "čím viac obchodu, tým lepšie" bez ohľadu na všetko ostatné. Poslúžme si jednoduchou štatistikou: medzi rokmi 1979 a 2007 sa objem medzinárodných obchodných výmen zvýšil 6x: vyjadrené hodnotou dolára v roku 2000 sa zvýšil z 489 miliárd dolárov na 2 979 miliárd.^[3] Dá sa povedať, že životná úroveň obyvateľstva našej planéty sa za uvedené obdobie tak isto zvýšila 6x? A zvýšila sa vôbec? S určitostou sa dá povedať iba to, že sa výrazne zvýšil počet veľmi bohatých ľudí^[4] a najmä sociálne nerovnosti, pričom napríklad počet hladujúcich od roku 1997 stúpa a v posledné roky ostáva počet ľudí priamo ohrozených hladom stabilne na úrovni asi 850 miliónov osôb. Najväčší prírastok počtu hladujúcich bol zaznamenaný v období 2006 - 2009 hoci podľa FAO boli v tomto období na svete dobré úrody obilnín.^[5] Podľa známeho amerického ekonóma Josepha Stiglitzu si 40% obyvateľov Zeme musí vystačiť s rozpočtom nižším ako 2 doláre denne^[6] a 1,2 miliardy osôb žije podľa kritérií Svetovej banky v extrémnej chudobe s príjmom nižším ako 1,2 US \$ denne.

Predpoklad „čím viac obchodu, tým lepšie (pre všetkých)“ teda zjavne nefunguje, ak je vytrhnutý z kontextu a nie sú zohľadnené ďalšie podmienky, ktoré by mali zabezpečiť prostriedky pre väčšinu obyvateľov profitovať s výhodou poskytnutých obchodom, najmä nízkej ceny. Je zrejmé, že samotný pojem „nízka cena“ je iba relatívny: pre zamestnaného človeka s dobrým príjmom môže byť cena 10 € za určitý výrobok „nízka“, kým pre nezamestnaného môže byť ten istý výrobok za 1 € drahý... V podstate ide o to, aký je dopad ničím neobmedzovaných medzinárodných obchodných výmen na zamestnanosť a na príjmy väčšiny obyvateľstva a v tom je asi podstata celého nedorozumenia. Skúsenosť ukazuje, že je často negatívny a preto stojí za to preskúmať prečo je tomu tak.

Základnou otázkou je to, ako medzinárodný obchod v skutočnosti prebieha a kto sú jeho aktéri. Vie sa, že rozhodujúcich operátorov je v globalizovanom svete veľmi obmedzené množstvo a ich moc je nesmierna. V prípade nerastných surovín, hlavných priemyselných komodít a ... agropotravinárskych komodít hrajú malé a stredné podniky iba úlohu štatistov a nadnárodné korporácie de facto rozhodujú, čo sa v tom ktorom regióne sveta bude produkovať, pričom kritérium pre toto rozhodovanie určite nie je všeobecná prosperita. Prostriedkov ako orientovať údajne „slepú ruku trhu“ je mnoho a z denominácie „slobodný“ obchod ostáva iba jeho názov, nakoľko k dispozícii ostáva široká škála deformácií vo forme najrôznejších spôsobov dumpingu (fiškálneho - rôzne miery daňového zaťaženia, ekonomického - rôzne miery dotácií, sociálneho - odlišné pracovné právo a iné sociálne vymoženosti a environmentálneho - rôznosť noriem na ochranu životného prostredia). Jediné v čom „voľný“ obchod ostáva voľným je tlak na znižovanie a odstraňovanie „obchodných bariér“ (tarifných i netarifných), ktoré môžu slúžiť i ako ochrana štátu pred nekalou konkurenciou a deformáciami trhu. Podľa pravidiel Svetovej obchodnej organizácie (WTO) nie je možné brániť dovozom napríklad z dôvodu odlišných environmentálnych alebo sociálnych noriem. Nemožno preto ani zakázať import z krajín, kde sa vo veľkom praktizuje moderné otroctvo, čo podporuje toľko kritizované delokalizácie výrobných prevádzok do krajín ako sú Bangladéš alebo Indonézia.

O tom, ako veľkí operátori môžu čarovať v globalizovanom „slobodnom“ svete môže poslúžiť príklad amerického agro-potravinárskeho gigantu Cargill slovami jedného z jeho riadiacich kádrov: „spoločnosť vyrobí fosforečné hnojivá v Tampe na Floride. Potom posypeme týmito hnojivami naše kultúry sóje v USA a v Argentíne. Potom spracujeme sójové bobule na múku a na olej. Naše lode preplavia túto múku do Thajska na kŕmenie hydiny, ktorú zabijeme, zabalíme a pošleme do hypermarketov v Japonsku a v Európe“.^[7] Čiže toto je ten voľný obchod, kde jeden operátor má úplne všetko v rukách a v jednotlivých krajinách využíva pre neho „komparatívne“ výhody!

Po otvorení sa „voľnému obchodu“ s agrokomoditami stratila celá rada krajín svoju potravinovú sebestačnosť a sú vydané na milosť a nemilosť svetovému trhu. Koncom šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov bola Afrika nielen sebestačná vo výrobe potravín, ale bola dokonca čistým vývozcom (približne 1,3 milióna ton ročne medzi rokmi 1966 a 1970). V súčasnosti dováža viac ako 25% svojich potravín.

Rozvojové krajiny sa nechali presvedčiť, aby nevenovali pozornosť výrobe agrokomodít nutných k prežitiu (tie sa mali doviesť za nižšie ceny), ale aby sa venovali pestovaniu plodín s komparatívnou výhodou (t.j. plodín ako sú káva, kakao, banány, ananás alebo citrusové plody, ktoré sa nedajú dopestovať v krajinách s drsnejším podnebím). Výsledok je to, že dnes podľa FAO Senegal dováža 61% potravín, Gabon 86%, Egypt 40% (60% obilia) alebo Mexiko 51%. Na druhej strane, vývoz komodít s „komparatívnou výhodou“ je neistý, pretože ich ceny tak isto podliehajú fluktuáciám na svetových trhoch a okrem toho, milióny malých prvovýrobcov životne závisia od odberateľov, ktorými sú veľké potravinárske firmy v USA a Európe. Krajiny s veľmi úzko špecializovaným hospodárstvom sú mimoriadne labilné a ich závislosť od odberateľov je obrovská. Typickým príkladom je káva, ktorej základnú surovinu produkuje vo svete viac ako 25 miliónov malých poľnohospodárov vo viac ako sedemdesiatich krajinách. V roku 1990 vyviezli všetky tieto krajiny kávové zrná za 11 miliárd dolárov (praženie sa v zásade neuskutočňuje v štáte produkcie). V tom istom roku koneční spotrebitelia vo svete zaplatili za kávu (hotový výrobok) 30 miliárd dolárov. V roku 2004 poklesol príjem z exportu kávových zŕn na 5,5 miliardy dolárov, ale spotrebitelia zaplatili 70 miliárd za svoju spotrebu kávy. Najväčší prepad nastal medzi rokmi 2000 a 2003, keď poklesla cena kilogramu kávových zŕn z 3 dolárov na 85 centov. Pre extrémne chudobné krajiny akou je Etiópia, kde vývoz kávy predstavuje jednu z veľmi mála možností zarobiť si nejaké devízy, je to katastrofa.^[8] Pre porovnanie obrovskej ekonomickej nerovnováhy medzi „dodávateľmi“ a „odberateľmi“ stačí uviesť, že 44% nespracovanej kávy vo svete odoberá 5 potravinárskych konglomerátov (Nestlé, Sara Lee, Procter & Gamble a Kraft). Tieto evidentné dominantné postavenie nerieši ale žiadna legislatíva na ochranu hospodárskej súťaže – tak ako to nie je ani v prípade maloobchodných reťazcov.

Asi najcynickejší obraz fungovania voľného obchodu poskytuje obdobie prepuknutia finančnej a následnej potravinovej krízy (2008 – 2009). Kým na jednej strane mnoho miliónov ľudí stratilo zamestnanie a svetová armáda hladujúcich sa rozrástla zhruba o 69 miliónov osôb, americká banka Goldman Sachs, jedna z hlavných vinníkov vzniku finančnej krízy, si v roku 2009 vytvorila zisk 5 miliárd dolárov iba špekulovaním so základnými agrárnymi komoditami. Zisky gigantov agrobiznisu ADM, Monsanto a Cargill sa v tomto období zvýšili o 42%, 45% resp. o 86%.^[9]

Záver

Dlhodobu sa ukazuje, že jednostranné a nekritické preferovanie rastu obchodných výmen, najmä keď sú postavené na dumpingu a deformovaných pravidlách hry, likviduje výrobu v celých regiónoch, kde veľká časť obyvateľstva prichádza o živobytie. V agropotravinárskom sektore je to viditeľné viac ako kdekoľvek inde, pretože dôsledky sú tu najdramatickejšie a úlohou

medzinárodného obchodu by tu malo byť miestnu výrobu doplniť, ale nie ju nahradiť. Strata záujmu štátov o svoju potravinovú bezpečnosť a upúšťanie od mechanizmov určených na ochranu domáceho agropotravinárskeho sektoru^[10] z dôvodu dohôd o voľnom obchode dáva všetku moc do rúk nadnárodných operátorov, ktorí v zmysle vlastných kritérií potom rozhodujú, kde sa bude vyrábať a kde nie, so všetkými nedorozumeniami sociálnymi dôsledkami. Z tohto dôvodu mnohí odborníci požadujú, aby bol agrárny sektor vyňatý s dohôd o voľnom obchode. Belgický právnik Olivier de Schutter, ktorý šesť rokov vykonával funkciu generálneho spravodajcu OSN pre právo na potraviny, to vyjadril nasledovne: „Ak si želáme, aby mal obchod priaznivý dopad na rozvoj a prispieval k realizácii práva na dostatočnú výživu, je nevyhnutné uznať špecifickosť poľnohospodárskych produktov namiesto toho, aby sa s nimi zaobchádzalo ako s každým iným tovarom. Preto je potrebné, aby boli agrokomodity vyňaté z kompetencie WTO (a zo všeobecných bilaterálnych a multilaterálnych dohôd o voľnom obchode) a aby potraviny boli považované za verejný majetok.“^[11]

Je preto úplne legitímne požadovať, aby bol agropotravinársky sektor vypustený i z rokovaní o Dohode o Transatlantickom partnerstve v oblasti obchodu a investícií a táto požiadavka má v Európe stále silnejšiu odozvu. Bolo by správne, aby ju podporilo i Slovensko, ktoré už má svoje neradostné skúsenosti s otvorením svojho agrárneho trhu.

február 2015

^[1] Zdrojom nižšie uvedených informácií sú knihy francúzskej investigatívnej novinárky Marie-Monique Robin, „Les moissons du future“Éditions la Découverte 2012, str. 197-231 a filipínskeho sociológa Walden Bello, „La fabrique de la famine“, Éditions Montparnasse, 2012, str. 41-59

^[2] Frédéric Saliba, „Au Mexique, la reine du Pacifique libérée“, Le Monde, 11 février 2015, str. 14

^[3] Hervé Kempf, „Pour sauver la planète, sortez du capitalisme“, Éditions du Seuil, Paris, janvier 2009, str. 29

^[4] V roku 2001 žilo na svete 497 osôb s majetkom jedna miliarda dolárov a viac. Celková hodnota ich majetku bola asi 1500 miliárd dolárov. V roku 2010 sa počet miliardárov zvýšil na 1210 a ich kumulovaný majetok presiahol 4500 miliárd dolárov, čo je viac ako HDP Nemecka. Zdroj: Jean Ziegler, „Destruction massif“, Editions du Seuil, Paris, 2011, str. 366

^[5] Jean Ziegler, „Destruction massif“, Editions du Seuil, Paris, 2011, str. 49

^[6] Joseph Stiglitz, „Le triomphe de la cupidité“, Les Liens qui Libèrent, Paris, 2010, str. 314

^[7] Marie-Monique Robin, „Les moissons du futur“, Arte Editions, 2012, str.223

^[8] Jean Ziegler, „L'empire de la honte“, Librairie Arthème Fayards, 2005, str. 169. 170

^[9] Marie-Monique Robin, „Les moissons du future“Éditions la Découverte 2012, str. 222

^[10] „Potravinová bezpečnosť“ alebo i „Právo na potraviny“ sú z liberálneho pohľadu považované za čisto administratívne koncepty, ktoré sú v rozpore s trhovými princípmi.

^[11] Jean Ziegler, „Destruction massif“, Editions du Seuil, Paris, 2011, str. 214